

УДК 159.9.01(477)«20»

Данилюк Іван Васильович

доктор психологічних наук, професор
декан факультету психології КНУ ім. Т. Шевченка
dank07@ukr.net
ORCID 0000–0002–6522–5994

Ларін Дмитро Ігорович

аспірант кафедри загальної психології
КНУ ім. Т. Шевченка, «член Ради молодих вчених»
larin-00@mail.ua
ORCID 0000–0002–0934–7591

**СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ ХХ СТОЛІТТЯ В СТРУКТУРІ:
ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ — КАТАРСИС — ЕКСТАЗ**

У статті подано теоретичний аналіз психологічних проблем особистості в контексті вчинкової парадигми В. А. Роменця. Роль відкритої психологічної кризи висвітлюється автором принциповими засадами дії та післядії. порушуються питання «вчинковості», наголошується на ролі катарсису, екстазу в історичному, культурному та релігійному контекстах. Період відкритої психологічної кризи 10–30 рр. ХХ століття висвітлює поліаспектність культурно-історичного розвитку у становленні вітчизняної психологічної науки в Україні.

Як висновок, становлення сучасної психологічної науки в Україні відбувається завдяки подоланню суперечностей у знаходженні людиною самої себе та у впровадженні комплексного системного підходу дослідження з урахуванням контексту становлення сучасної парадигми історико-психологічної науки

Ключові слова: роль відкритої психологічної кризи, вчинковий підхід, інтеріоризація, екстаз, катарсис, контекст.

Постановка проблеми. Предмет дослідження з історії психології передбачає використання досягнень історіографії психології (О. О. Будилова, Л. С. Виготський, А. М. Ждан, Д. Кляйн та ін) [1–3]. В сучасних історико-психологічних дослідженнях недостатня увага приділяється ролі періоду «відкритої психологічної кризи» й вичерпується дослідженням Л. С. Виготського [6], С. Л. Рубінштейна [11] та його послідовників. Тому постає необхідність більш детального аналізу історико-психологічного дослідження періоду, який полягає у висвітленні думок представників Львівсько-Варшавської школи, харківської та ін. з урахуванням контексту культурно-історичного розвитку [13].

Розвиток української психології неможливий без осмислення та узагальнення великого історичного спадку вітчизняної психологічної науки. Вивчення історії психологічної думки в Україні, особливо врахування ролі відкритої психологічної кризи, змушує нас здійснювати якісний прогностичний аналіз у побудові історико-психологічних висновків [8].

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз становлення української психологічної науки з урахуванням ролі «відкритої психологічної кризи» з позицій вчинкового підходу.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом надрукована низка праць, в яких частково розв'язується проблема розвитку історико-психологічної думки в Україні. Однак у більшості з них розглядаються тільки питання історії психології Наддніпрянської України, але залишається нерозкритою історія психологічної думки інших регіонів. Вивчення та пояснення історичного шляху науки — важлива передумова аналізу сучасних проблем та прогнозування тенденцій її розвитку. Ідеї та послідовні дії сучасного психолога, його досягнення та труднощі — лише один з моментів загальної траєкторії всесвітньо-історичного руху науково-психологічної думки [8, с. 7].

Чим чіткіше постає перед нами картина цього руху, тим адекватніше ми орієнтуємося у створеній ситуації, тим краще розуміємо, звідки та куди ми йдемо. Тому, звертаючи свій погляд до історії, ми не лишаємо поле розробки, з яким взаємодіє психолог з усіх сторін актуальних проблем, але проникаємо в їх більш глибокі підвалини. На початку ХХ століття Україна мала низку наукових центрів (Київ, Одеса, Харків та ін.), в яких розвивалася психологічна наука [11].

Неможливо об'єктивно відобразити становлення психологічних проблем, гіпотез, концепцій, абстрагуючись від розвитку природознавчого знання та соціологічної думки, а також ігноруючи загальні галузі практики, пов'язаними з їхнім впливом на людину [14]. Використання методу прогностичного аналізу у дослідженні історичного смислу періоду відкритої кризи у психології передбачає врахування методики прогнозування, а саме:

1) використання моделей історичного майбутнього психологічної науки і шляхів його досягнення (прогностику, з'ясування ступеня відповідності історичного смислу через здійснення аналізу у майбутньому, тобто у історичній перспективі), що включає в себе два підвиди: перший — нормативний прогностичний аналіз, коли задається стан історичного майбутнього та способи його досягнення в межах дослідження та другий — пошуковий прогноз (який ми будемо використовувати у нашому дослідженні), при якому за допомогою побудови концептуальних моделей психологічних шкіл періоду відкритої кризи визначається ситуація посткризового історичного майбутнього [5, с. 15];

2) в історико-психологічному дослідженні майбутнє є одночасно явищем буття і небуття, з одного боку, воно зберігає спадкоємність з минулим (спадкоємність ідей психологів періоду кризи з сучасниками), з іншого — принципово відрізняється від нього [10; 12];

3) узагальнений прогностичний аналіз у зв'язку з даними твердженнями припускає наступні процедури: виявлення в минулому і теперішньому часі прецедентів майбутнього, його зародків, одні з яких розвинуться в основи майбутнього, а інші не набули розвитку, лишаючись у контексті минулого, оцінка їх перспективності: а) визначення незмінних (сталих) характеристик (тенденцій) історичного смислу періоду відкритої кризи у психологічній науці; б) аналіз процесу становлення сучасної психологічної науки в період

відкритої психологічної кризи; в) аналіз подій процесу становлення психології в межах конкретного історичного періоду; г) перевірка та уточнення прогностичної моделі розвитку історико-психологічного знання [5; 7].

Психологічна теорія розвивається на базі тих даних, які накопичуються в експериментальних та прикладних дослідженнях (саме цими дослідженнями обумовлений період відкритої кризи у психології). Постаючи для теорії невичерпним джерелом інформації, вони слугують і засобом перевірки її істинності [10; 11]. Отже, на початку ХХ століття сформувалися основні течії, провідні пошуки у психології, пов'язані з ідеєю інтеріоризації. Принципового значення поняття інтеріоризації набуло в культурно-історичній теорії Л. С. Виготського. Одне із основних тверджень цієї теорії полягає в тому, що будь-яка справді людська форма психіки початково складається як зовнішня, соціальна форма спілкування між людьми й лише потім, у результаті інтеріоризації, стає психічним процесом окремого індивіда [9].

Саме вчинковий принцип, на нашу думку, доцільно використовувати у розкритті зв'язку історії психологічної думки з історією людської культури. «Саме через структуру вчинку, як він тлумачиться в історичному ключі, відкривається можливість, — стверджує В. А. Роменець, — показати справжні зв'язки психології з іншими дисциплінами, евристичну взаємодію між ними» [9, с. 10].

На те, що категорія вчинку має загальнокультурне тлумачне значення, переконливо вказав М. М. Бахтін: «Кожна моя думка з її змістом є моїм індивідуально-відповідальним вчинком, одним із вчинків, із яких складається все моє єдине життя як суцільне учинкування, тому що все життя в цілому може бути розглянуте як певний складний вчинок». Основним предметом вивчення в психології на зламі ХІХ й ХХ століть стає післядійова сторона вчинку. Психологія післядії, на думку В. А. Роменця, охоплюється ідеями інтеріоризації, катарсису та екстазу [8, с. 9].

Основним предметом вивчення в психології на зламі ХІХ й ХХ століть стає післядійова сторона вчинку (таблиця).

Після того, як людина здійснює особисто значущий для себе вчинок і усвідомлює те, що нею зроблено, вона повертається до свого внутрішнього світу. В результаті інтеріоризації, коли людина заглиблюється у внутрішню суть, відбувається формування внутрішнього плану свідомості. У ході акту інтеріоризації поглиблюються суперечності, які постають під час зіткнення зовнішнього і внутрішнього світів, після чого виникають «болісні та неприємні» афекти [2].

Поєднання зовнішнього і внутрішнього, явища й сутності іноді переживається як відкриття, інсайт, як задоволення від звернення шляху напруженого пошуку. Катарсис «...є подоланням розкиданості суб'єктивності, без принциповості, її безвихідності, її знесилюючих нерозумних страждань. Разом з цим катарсис є новою якістю психічного, новим його станом», — зазначає В. А. Роменець. У зв'язку з учинковим принципом напрями української психології першої половини ХХ століття, пов'язані з характером інтерпретації психіки, посідають своє місце в цій ієрархізованій структурі: інтеріоризація — катарсис — екстаз [14].

Таблиця

Вчинковий принцип в історії психології на прикладі Західних регіонів України останньої чверті XIX — першої половини XX століття

ПІСЛЯДІЙОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВЧИНКУ. ОПАНУВАННЯ ЛЮДИНОЮ САМОЇ СЕБЕ		
Характеристика змістового компоненту вчинку	Механізм розвитку трансформації вчинку	Внутрішній алгоритм вирішення суперечностей
Формування внутрішнього плану свідомості: інтеріоризація вчинкової дії	Катарсис і зняття великої суперечності душі	Психологічні мотиви зняття суперечностей і знаходження людиною самої себе: екстаз і сублимація
ІНДИВІДУАЛЬНЕ, НАРОДНЕ, ВСЕЛЮДСЬКЕ		
Характеристика змістового компоненту процесу інтеріоризації	Механізм вирішення проблем та прийняття абсолютної відповідальності	Віднайдення внутрішнього ресурсу та подолання суперечностей
Інтеріоризація як самовідображення буття	Розв'язання життєвих проблем. Самозречення і абсолютна експансія	Самопізнання і сенс життя. Творчість. Еротизм
Представники біогенетичних та соціогенетичних концепцій (біо-соціо)	Розгляд особистості як такої, що має творче начало (творча особистість)	
Твардовський, Кройц, Вітвіцький, Грушевський, Гнатюк, Мірчук	Балей, Франко, Колесса, Шлемкевич, Ярема	Кобилянська, Захер-Мазох, Горбачевський, Костельник
САМОПІЗНАННЯ		
Відчуження самості	Вияв самості	Пізнання і самостворення самості
Біологічне Фізіологічне Національне	Продуктивна діяльність Художня. Моральна. Наукова	Людина у світі: свобода і незалежність від світу. Самовизначення та його ідеал

Катарсис дає поштовх до пошуку вищих цінностей (що можна було спостерігати на початку XX століття), і людина у вищому стані наближається до цих цінностей. Але екстаз, в розумній історії психології, не є злиттям з першосутністю, він швидше сприяє віднайденню людиною самої себе. Екстаз, на думку В. А. Роменця, є рухом до вершин досконалості, перебуваючи у досконалому світі безкінечного, ідеального, розумного [13].

Ідея екстазу знаходить свої відображення також у релігійній психології. Проблема Боголюдини є проблемою поєднання людського, партикулярного, незавершеного із завершеним, загальним, всеосяжним, тобто в ідеї боголюдства завершується екстатичний акт. Уявлення про Бога відіграють важливу роль і унікально пов'язані з тим, як людина сприймає саму себе, своє значення й мету свого існування, допомагають установлювати стосунки з оточенням.

Поняття екстазу сягає глибини віків, запозичене із царини релігійних містерій. Розрізнялися гнітючий, хворобливий екстаз («гібрис», пристрасть, сп'яніння) і екстаз полегшення (в якому людина долучається до трансцендентної «істини» буття). Плотін вживає слово екстаз, описуючи

надрозумове споглядання, коли душа, відкинувши все чуттєве та інтелектуальне, підіймається над сферою буття-розуму (нуса) і в певнім захваті й захопленні безпосередньо стикається з надбуттєвим — єдиним. Плотинівське розуміння екстазу прийняли неоплатоніки (Порфирій, Прокл), а також представники патристики (Псевдо-Діонісій Ареопагіт, Августин) [2].

Дослідження психологічної думки Львівсько-Варшавської філософської школи викликає особливий інтерес у нашому дослідженні. Адже вона виникла і розвивалася на відокремлених від України її західних землях, які входили до складу Австро-Угорщини. Хоча західноукраїнські вчені мали змогу друкуватися в різноманітних україномовних виданнях, у Львівському університеті на кафедрах і в аудиторіях вони повинні були спілкуватися польською мовою. Виникнення Львівсько-Варшавської школи пов'язується саме з педагогічною діяльністю К. Твардовського, який виховав у студентських осередках цілу плеяду учнів. Твардовський поглиблює інтерес молоді до вивчення філософських і психологічних питань. А в 1925 році (в період відкритої психологічної кризи) з ініціативи Степана Балея та Мечислава Кройца виникла психологічна секція [11].

Твардовський вважав, що психологія є основою, а метафізика — доповненням філософії. Вся наукова психологія, зазначав учений, має бути емпіричною, досвідною, інакше вона перестає бути психологією і стає метафізикою.

Методологічною підставою для такого розуміння психологічного експерименту й емпіричної психології є психофізичний паралелізм. Під впливом Твардовського, який велику увагу надавав експерименту в науці, майже всі представники Львівсько-Варшавської школи — як психологи, так і філософи — здійснювали психологічні дослідження [6].

Результати дослідження. Отже, розглянувши методологію побудови дослідження історичного смислу періоду відкритої кризи як чинника становлення сучасної психології, ми вважаємо доречним використання теоретичних, емпіричних, та спеціальних методів (аналізу, тлумачення та інтерпретації теоретичних та емпіричних даних), що відповідає методології історико-психологічних досліджень.

Сучасна вітчизняна соціальна та гуманітарна наука, зокрема психологія культури, має піднятися до перетворення соціально-політичних, історичних і культурних завдань на професійно орієнтовані проблеми, програми, технології, рекомендації та практику їх здійснення. Постійне підвищення інтересу громадськості до досліджень у галузі психології культури, зокрема історичної психології, — ознака суспільного пошуку виходу із системної кризи

Таким чином, за допомогою аналізу ми виявляємо в минулому і теперішньому часі прецеденти майбутнього, його зародків через розвиток таких напрямків психології, як інженерна, психологія особистості, культурно-історична психологія, психотерапія з її численними напрямками, як наслідок потужний розквіт психологічної служби на теренах пострадянського простору (90-рр. ХХ ст.) та зарубіжної психологічної науки [1].

Перспективи використання результатів дослідження. Слід сказати про нове розуміння психічного розвитку, що було розроблено М. Я. Басовим

[2] і Л. С. Виготським [6]. Поява цих концепцій доводить, що 20–30-ті рр. були періодом розквіту, злету вітчизняної психології, і ідеї, що з'явилися в той час, ще протягом довгого періоду направляли теоретичні розробки вчених [10].

Історизм, конкретність та системність аналізу постають передумовами адекватного розвитку еволюції наукових ідей (періоду відкритої психологічної кризи), ключем для розуміння причин тих уявлень, якими оперує сучасний психолог. Глобальна, позаконтекстна оцінка різних гіпотез, концепцій, методологічних установок перешкоджає розумінню їх справжнього смислу та функцій у межах наукового прогресу [4].

Те, з чого починала радянська психологія, яка ще не розвинула свого власного змісту вивчення психології людини, було своєрідною методологією, яка номінально вважалася марксистською, але насправді могла задовольняти (чи не задовольняти) широке коло теоретиків, які взялися за вирішення фундаментальних проблем людського буття.

Використання результатів історико-психологічного дослідження матиме перспективи у здійсненні якісного історико-психологічного аналізу ролі історичного періоду відкритої психологічної кризи у психології першої третини ХХ століття, яке буде реалізоване у подальшому дослідженні.

Список використаних джерел

1. Акімова Л. Н. Становлення і розвиток вітчизняної експериментальної психології (на матеріалі Південноукраїнського регіону) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Акімова Л. Н. — Одеса, 2001. — 48 с.
2. Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А. Г. Асмолов. — Минск: Воронеж, 1996. — 309 с.
3. Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність / Інститут психології АПН України. — К., 1992. — С. 222–304.
4. Балей С. Нарис психології / С. Балей. — Львів: Ранок, 2011. — 409 с.
5. Балей С. Про поняття психологічної основи почувань / С. Балей // Записки НТШ. — 2012. — № 9. — С. 105–115.
6. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса / Л. С. Выготский. — 2008. — № 1. — С. 56–65.
7. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. — Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. — 312 с. — (Мир психологии).
8. Данилюк І. В. Історія психології в Україні: західні регіони (кінець ХІХ — початок ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Данилюк І. В. — Київ, 2002. — 24 с.
9. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання : історико-теоретичний вимір : [монографія] / І. В. Данилюк. — К. : Самміт-книга, 2010. — 432 с.
10. Зеньковский В. В. Принцип индивидуальности в психологии и педагогике / В. В. Зеньковский // Вопросы философии и психологии. — 4-е изд., испр. и доп. — Киев: Акад. педагог. наук СССР, 2011. — С. 110–154.
11. История психологии (10-е — 30-е гг. Период открытого кризиса) / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. — Екатеринбург: Деловая книга, 1999. — 480 с.
12. Методологические и теоретические проблемы психологии // Психол. журн. — 2009. — № 4. — С. 69–107.
13. Татенко В. А. Предмет и метод психологической науки: субъектная парадигма / В. А. Татенко // Предмет и метод психологии. — Киев, 2009. — С. 490–509.
14. Ярошевский М. Г. Философско-психологические воззрения А. А. Потебни / М. Г. Ярошевский // Известия АН СССР. Серия истории и философии. — 1946. — Т. 3, № 2.

REFERENCES

1. Akimova, L. N. (2001). Stanovlennja i rozvytok vitchyznjanoji eksperymentaljnoji psykholohiji: na materialy c. Odesa [The establishment and development of national experimental psychology]. *Extended abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian]*.
2. Asmolov, A. G. (1996). Cultural Psychology and history constructs worlds. [*Cultural in examples and problems*]. Minsk: Voronezh [in Ukrainian].
3. Budilova, E. A. (1992) Aktualni problemy psykholohiji: tradyciji i suchasnistj. [*Aktual problems of psychology: tradition and modernity*] Institute of Psychology Ukraine, 2, 222–304 [in Ukrainian].
4. Balej, S. V. (2011). Narys psykholohiji. [Outline of psychology] Lviv: Ranok, [in Ukrainian].
5. Balej, S. V. (2012) Pro ponjatja psykholohichnoji osnovy pochuvan. [*On the concept of psychological foundations feelings*]. NTSh, 9, 105–115 [in Ukrainian].
6. Vyigotskiy L. S. (2008). Istoricheskiy smysl psihologicheskogo krizisa [The historical meaning of psychological crisis], (Vols 1). [in Russian].
7. Vyigotskiy L. S. (2000). *Psychologyya [Psychology]*, (Vols 2). Moscow: EKSMO-Press [in Russian].
8. Danyljuk, I. V. (2002). Istorija psykholohiji v Ukrajinі: zakhidni rehiony (kinecj XIX — pochatok XX stolittja): na materialy c. Kiev [*The history of psychology in Ukraine: Western Region (late XIX — early XX century)*]. Extended abstract of candidate's thesis. Kiev [in Ukrainian].
9. Danyljuk, I. V. (2010). Etnichna psykholohija jak ghaluzj naukovogho znannja. [*Ethnic psychology as a field of scientific knowledge: historical and theoretical dimension*]. Kiev: SAMMIT-KNYGhA [in Ukrainian].
10. Zenkovskiy, V. V. (2005). Printsip individualnosti v psihologii i pedagogike [*The principle of personality in psychology and pedagogy*] *Voprosy filosofii i psihologii.*: Vol 4, 110–154 [in Russian].
11. Galperin, P. Y., & Zhdan, A. N. (1999). Istorija psihologii (10-e — 30-e gg. Period otkryitogo krizisa) [History of Psychology (10th — 30th of a period of open crisis.)]. Vol 4, 110–180 [in Russian].
12. Rubinstein, S. L. (2009) Metodologichesskie i teoreticheskie problemy psihologii [Methodological and theoretical problems of psychology]. *Psychological journal*, Vol. 4, 69–107 [in Russian].
13. Tatenko, V. A. (2007) Predmet i metod psihologicheskoy nauki: sub'ektnaya paradigma [Subject and method of psychological sciences: subjective paradigm]. Vol. 2, 490–509 [in Russian].
14. Yaroshevskiy, M. G. (1946) Filosofsko-psihologichesskie vozzreniya A. A. Potebni [Philosophical views psihologichesskie A. A Potebni]. *Izvestiya AN SSSR, seriya istorii i filosofii*, Vol 2. [in Russian].

Данилюк Иван Васильевич

доктор психологических наук, профессор,
декан факультета психологии КНУ им. Т. Шевченко

Ларин Дмитрий Игоревич

аспирант кафедры общей психологии
КНУ им. Т. Шевченко

СТАНОВЛЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПСИХОЛОГИИ XX СТОЛЕТИЯ В СТРУКТУРЕ: ИНТЕРИОРИЗАЦИЯ — КАТАРСИС — ЭКСТАЗ

Резюме

В статье представлен теоретический анализ психологических проблем личности в контексте парадигмы В. А. Роменца. Роль открытого психологического кризиса освещается автором принципами действия и последействия. Затрагиваются вопро-

сы «поступков», отмечается роль катарсиса, экстаза в историческом, культурном и религиозном контекстах. Период открытого психологического кризиса 10–30-х гг. XX века освещает полиаспектность культурно-исторического развития в становлении отечественной психологической науки в Украине.

Ключевые слова: роль открытого психологического кризиса, психология поступка, интериоризация, экстаз, катарсис, контекст.

Danylyuk Ivan

Doctor of psychological Sciences, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kiev

Larin Dmitry

Graduate student of department General Psychology
Taras Shevchenko National University of Kiev

**FORMATION OF UKRAINIAN DOMESTIC PSYCHOLOGICAL
THOUGHT PSYCHOLOGY IN STRUCTURE STOLIITTYA XX:
INTERNALIZATOIN, CATFRSIS, ECSTASY**

Abstract

The article presents a theoretical analysis of psychological problems of the individual in the context vchynkovoyi paradigm V. A. Romentsya. The role of open psychological crisis highlights the author of fundamental principles of action and aftereffect.

Violated question «vchynkovosti», emphasizes the role of catharsis, ecstasy in the historical, cultural and religious contexts. Open psychological crisis period 10–30 years. XX century poliaspects highlights the cultural and historical development in the formation of national psychology in Ukraine.

Accordingly, analyzing stages of modern Ukrainian psychology, we find a correlation with the stages of categories of act, namely motivation, situations, actions and aftereffects. Period open category covers psychological crisis aftereffects when there is a debriefing and create new psychological paradigm. The impact of the Lvov-Warsaw school property Harkivsklyi, Odessa and other schools that have developed psychological science in Ukraine — it is the result of a large property. Contribution to the development of science such as scientists, psychologists V. A. Romenets, S. L. Rubinstein, Vygotsky can not be overstated. In the article the author proposes a new vision of open psychological crisis.

XX century for psychological science in Ukraine — is, first of all growing trend to study a unique person that contributed recognize personality traits and individual vision.

In conclusion, the establishment of modern psychological science in Ukraine is due to the removal of contradictions in finding the man himself, and implementing an integrated system approach research from context the formation of the modern paradigm of historical and psychological science.

Key words: the role of the open crisis in psychology, psychology of action, ecstasy, catharsis, context.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2017